

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 323.2

Аліна Гриценко,

аспірантка центру зовнішньополітичних досліджень,

Національний інститут стратегічних досліджень,

ORCID ID 0000-0003-1415-8098

alinahrytsenko@ukr.net

DOI 10.29038/2524-2679-2021-02-05-23

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті розглянуто проблему забезпечення національної безпеки за допомогою інструментів, які застосовуються у сфері зовнішньої політики та являють собою ту чи іншу форму міждержавної взаємодії.

Аналіз наукової літератури виявив відсутність спеціального наукового дослідження, у якому б здійснювався комплексний аналіз зовнішньополітичних інструментів захисту національної безпеки, що підтверджує актуальність цього дослідження.

Визначено, що пріоритетні інтереси всіх держав пов'язані зі збереженням суверенітету та територіальної цілісності, з економічним розвитком і процвітанням, захистом та покращенням рівня життя громадян, а також збереженням національної ідентичності й культури. При цьому зазначено, що методи забезпечення національних інтересів можуть мати різноманітні форми, а зовнішньополітичні інструменти необхідні для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні й у світі загалом. За результатами дослідження виокремлено найпоширеніші зовнішньополітичні інструменти, які з різним ступенем інтенсивності використовуються державами для захисту національної безпеки. Відповідно до специфіки застосування досліджені інструменти об'єднано в чотири основні групи: військова сила, економічні заходи, дипломатична та розвідувальна діяльність.

Результати дослідження демонструють, що зовнішньополітичні інструменти захисту національної безпеки мають різні форми реалізації.

У статті наведено приклади з історії світової політики, які демонструють

успішне застосування того чи іншого досліджуваного інструменту з метою реалізації національних інтересів і захисту національної безпеки.

Зазначено, що перспективні напрями подальших досліджень можуть бути пов'язані з розширенням переліку вказаних інструментів зовнішньої політики, аналізом їх формування й ефективності, а також ідентифікацією зовнішньополітичних інструментів, котрі використовуються Україною задля захисту національної безпеки.

Ключові слова: національна безпека; політика національної безпеки; зовнішньополітична діяльність

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Національна безпека є наріжним каменем існування будь-якого суспільства, нації, держави і її можна визначити як систему державно-правових та суспільних гарантій стабільності життєдіяльності й розвитку народу загалом і кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей та інтересів від реальних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз. Захист національної безпеки виходить із визначення національних інтересів країни, під якими розуміємо комплекс заходів, що сприяють зміцненню добробуту громадян, а також із визначення загроз, котрі можуть зашкодити безпечному та стабільному розвитку країни, суспільства й окремої людини. Пріоритетні інтереси всіх держав пов'язані зі збереженням суверенітету та територіальної цілісності, економічним розвитком і процвітанням, захистом та покращенням рівня життя громадян, а також збереження національної ідентичності й культури. Методи забезпечення національних інтересів можуть мати різноманітні форми. Зовнішньополітичні інструменти необхідні для забезпечення безпеки, сталого розвитку, миру та стабільності в регіоні й у світі загалом. Аналіз наукових джерел і публікацій стосовно об'єкта цього дослідження дає підставу зробити висновок, що наразі відсутнє спеціальне наукове дослідження, у якому як самостійне завдання здійснювався б комплексний аналіз проблеми забезпечення національної безпеки за допомогою зовнішньополітичних інструментів. Тому дослідження саме цього аспекту захисту національної безпеки видається актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільша частина аналітичних та дослідницьких матеріалів представляє теоретичні розробки з проблематики національної безпеки. Українські фахівці, які досліджують феномен національної безпеки, спираючись на дослідження західних науковців, зосереджують свою увагу

передусім на теоретичних, філософсько-методологічних і системних аспектах основ національної безпеки, а також намагаються знайти адекватні механізми становлення й розвитку системи національної безпеки України в умовах поживлення інтеграційних і поглиблення глобалізаційних процесів (В. Горбулін, А. Качинський, О. Власюк, Г. Ситник). Не залишаються поза дослідницьким інтересом також стратегічні питання та розробка відповідних нормативно-правових положень щодо національної безпеки. Популярною серед дослідників є тема сутності й функцій окремих складових частин національної безпеки, як-от інформаційної або енергетичної безпеки. Окремо потрібно відзначити дисертаційну працю української вченої Л. Чекаленко, де проаналізовано зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України. Під ними дослідниця розуміє систему захисту універсальних, регіональних і субрегіональних структур; безпековий складник двостороннього співробітництва; а також виявлений взаємозв'язок рівня захисту прав етнічних меншин із рівнем розвитку міждержавних відносин [1, с. 4]. Утім, основну увагу сфокусовано на специфіці зовнішньої політики України, вивчено варіанти розвитку двостороннього співробітництва між Україною та іншими державами (США, ФРН, РФ). Особливу увагу приділено вивченню механізмів захисту прав українських громадян за кордоном, що є одним з імперативів зовнішньої політики України й складовою частиною формування позитивного іміджу держави. Проте дослідження не пропонує комплексно структурованого переліку універсальних інструментів зовнішньої політики, застосованих для захисту національної безпеки.

Мета статті – визначення інструментів зовнішньої політики, що можуть бути використані для захисту національної безпеки, а також виявлення вдалих прикладів застосування таких інструментів для захисту національної безпеки у досвіді різних країн.

Методика дослідження. Методологічною базою дослідження виступає сукупність загальнонаукових методів, які в комплексі застосовуються для досягнення поставленої мети. Методи дедукції й аналізу дали змогу виокремити з наявних інструментів захисту національної безпеки ті, які застосовуються у сфері зовнішньої політики та являють собою ту чи іншу форму міждержавної взаємодії. За допомогою методу класифікації зовнішньополітичні інструменти були згруповані в чотири групи, відповідно до специфіки застосування. Завдяки описовому методу надані приклади практичного застосування того чи іншого зовнішньополітичного інструменту, які використовувалися державою з метою реалізації національних інтересів та захисту національної безпеки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Серед традиційних інструментів зовнішньої політики військова сила має дуже велике значення. Оцінка військової сили як важеля тиску чи примусу залежить від форми її реалізації. Таких можна виділити три: пряме застосування військової сили, демонстрація та військова присутність.

Хоча доцільність прямого застосування військової сили як інструмента зовнішньої політики видається доволі сумнівним, більш раціональним та дипломатичним інструментом може бути демонстрація або залякування. Як свідчить світовий досвід, вона застосовується досить часто й за певних умов дає змогу досягти конкретних політичних цілей, не вдаючись до прямої збройної конфронтації. Спектр демонстраційних дій порівняно широкий, тому вибір способу демонстрації визначається умовами конкретної військово-політичної обстановки. Найбільш ефективною формою демонстрації військової сили є проведення навчань і військових маневрів. Під час таких заходів країна на тлі оперативної (оперативно-тактичної) обстановки показує вогневі й маневрені можливості, оснащеність озброєнням і військовою технікою, рівень навченості особового складу тощо. Прикладом можуть слугувати масштабні загальновійськові навчання Збройних сил Російської Федерації Схід-2018, що відбувались у 2018 р. Основними цілями навчань були перевірка рівня підготовленості органів військового управління під час планування та проведення перегруповань військ на великі відстані, організації взаємодії між сухопутними угрупованнями й силами Військово-морського флоту, отримання командувачами, командирами та штабами практики й удосконалення їхніх навичок в управлінні військами в ході підготовки та ведення військових дій.

Іншою формою демонстрації військової сили є присутність сил флоту в певних морських й океанських зонах, виконання польотів стратегічної авіації у віддалених районах. Такі заходи покликані переконати, що держава має реальні можливості для застосування військової сили та відстоювання своїх національних інтересів у регіонах, віддалених від континентальної частини країни. Як приклад можна навести так звану «дипломатію канонерок» (gunboat diplomacy) – спосіб досягнення цілей зовнішньої політики шляхом демонстрації військово-морської сили, тобто погрози застосувати військову силу як важіль тиску на іншу країну. Термін бере свій початок із XIX ст. та застосовувався тоді переважно до імперіалістичних держав, які проводили колонізаторську політику.

Класичним прикладом є Сполучені Штати Америки: флот «Чорних кораблів» під командуванням коммодора США Метью Перрі став вагомим фактором у переговорах і підписанні договору про торгівлю між Японією й США в 1854 р. Перрі під загрозою обстрілу Едо (Токіо) примусив сьогуна підписати Договір про мир і дружбу, яким установлювалися дипломатичні відносини між Японією й Сполученими Штатами. Цим договором реалізувалися національні інтереси США щодо розширення торгівлі. У наш час з'явився синонімічний вислів «дипломатія авіаносців» (*carrier diplomacy*). Наприклад, під час Третьої кризи в Тайванській протоці 1995–1996 рр. Збройні сили КНР здійснили кілька серій навчальних бойових пусків ракет і військово-морських маневрів у безпосередній близькості від територій, контрольованих Тайванем. У березні 1996 р. президент США Б. Клінтон вирішив направити в зону Тайванської протоки дві авіаносні групи з метою продемонструвати підтримку Тайваню. АУГ № 7 на чолі з авіаносцем «Nimitz» і десантним кораблем «Belwood» пройшла Тайванською протокою, АУГ № 5 на чолі з авіаносцем «Independence» залишалася в міжнародних водах на схід від Тайваню. Ця військова акція продемонструвала готовність США виконати союзницькі зобов'язання перед Тайванем відповідно до «Закону про відносини з Тайванем» 1979 р. і захистити острів від агресивних дій із боку КНР. Балансуючи на краю прірви, і Вашингтон, і Пекін зробили хід назад, зрозумівши, що в них немає військової мети, через яку варто було б розв'язати війну, або якихось умов, через які міг би бути порушений наявний баланс сил.

Частково військова міць держави показується під час проведення військових парадів. У ході таких, зазвичай, демонструються зразки озброєння й військової техніки, що є в розпорядженні збройних сил, а також останні розробки. Важливою формою демонстрації військової сили є виставки зразків озброєння, публічне проведення їх випробувань. Наприклад, демонстрація можливостей зенітних ракетних комплексів дає змогу досить достовірно судити про надійність системи протиповітряної оборони держав. Особливе місце в цьому напрямі займає демонстрація можливостей ядерних сил. Яскравим прикладом може слугувати Північнокорейська криза 2017 р., яка стала результатом удосконалення КНДР свого потенціалу у сфері ядерної зброї та ракетних технологій, що посилило напруженість у відносинах зі Сполученими Штатами і їхніми союзниками. Північна Корея успішно провела серію випробувань міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), створила водневу бомбу й отримала можливість доставки ядерних боєголовок до території США.

Третім варіантом того, як може застосовуватися військова сила як зовнішньополітичний інструмент для захисту національної безпеки, є військова присутність, що включає створення військових баз за кордоном, дислокацію військових контингентів для оперативного реагування на зміну умов у тому чи іншому регіоні за допомогою Збройних сил. Це стосується передусім районів, які належать до сфер впливу, сфер важливих інтересів.

Військова присутність у формі дислокації військового контингенту за межами країни займає важливе місце серед інструментів зовнішньої політики РФ. Так, на території невизнаної Придністровської Молдавської Республіки розміщена оперативна група російських військ, офіційна причина дислокації якої пов'язана з політичною необхідністю з погляду забезпечення миру в регіоні й запобігання спробам деяких молдавських політиків реанімувати конфлікт. Також із 2009 р. після визнання Республіки Південна Осетія з боку Росії прийнято рішення створити постійно діючу російську військову базу – 4-та гвардійська військова база, яка є важливим об'єктом російської військової й геополітичної присутності на Кавказі, що створений для допомоги в зміцненні та захисті державної незалежності частково визнаної Республіки Південна Осетія й російських інтересів у Закавказзі. Очевидно, що в цьому випадку військова присутність є засобом забезпечення власного домінування в регіонах.

Успішним прикладом застосування військової присутності як інструменту забезпечення своїх національних інтересів є досвід КНР. Перетворившись на основного геополітичного конкурента США, Китай приступив до більш активного розширення свого впливу. Створення військових баз у цьому плані являє собою крок, спрямований, по-перше, на позначення своїх політичних амбіцій, а по-друге – на забезпечення економічних інтересів у різних країнах і регіонах світу, зокрема на Африканському континенті. Так, будівництво бази в Джибуті (у якій, до речі, розміщені військові бази одразу п'яти країн: США, Франції, Італії, Японії й, відповідно, КНР) має декілька причин. По-перше, Китай прагне забезпечити свої економічні інтереси. Через Індійський океан до Китаю експортуються великі обсяги нафти. Однак у цій частині Індійського океану активно діють сомалійські пірати, які періодично захоплюють і нафтові танкери. Зрозуміло, що забезпечення постачання КНР енергоресурсами потребує серйозної військової підтримки. По-друге, Джибуті – ще одна точка виходу до Індійського океану, за допомогою якої можна тиснути на Індію. Китай прагне створити противагу пануванню ВМС Індії в

Індійському океані. Третя причина – економічне суперництво Китаю зі США, у тому числі й у країнах Східної Африки. Розгортання в Африці військових баз – спосіб показати США, що вони не можуть розраховувати на монопольну присутність у регіоні.

Проте на сучасному етапі розвитку міжнародних відносин держави схильні надавати перевагу нарощуванню власної економічної потужності, як головному засобу зовнішньополітичного впливу. Набір економічних заходів, якими користуються держави для захисту власних інтересів, достатньо широкий. Серед них – економічні санкції, які є «м'яким та безкровним механізмом» [2, с.167] та призначені чинити тиск на державу без застосування військової сили, ембарго й блокада. Усі ці види зовнішньоекономічних інструментів можна простежити з розвитком американсько-кубинських відносин. Так, початок економічних санкцій проти Куби припадає на 1960 р., невдовзі після встановлення на острові соціалістичного режиму, націоналізації цукрових заводів і плантацій, що належали американським корпораціям, та зближення з Радянським Союзом. Такий хід подій підривав економічні інтереси США, але більше шкодив ідеологічним, політичним та безпековим інтересам. На фоні ідеологічного протистояння з СРСР США не могли дозволити розбудову соціалізму в сусідній державі, а економічна та військово-технічна співпраця між Кубою й Союзом, яка включала, зокрема, поставку озброєнь, становила пряму загрозу національній безпеці США. Сенат США схвалив поправку до закону «Про іноземну допомогу», яка встановлювала, що будь-яка держава, яка надаватиме Кубі економічну допомогу або продаватиме їй зброю, позбудеться американської допомоги. Далі була заборона на продаж Кубі вантажівок, джипів, запасних частин до них, а також «інших товарів, які можуть бути використані у військових цілях» та повне ембарго на поставки Кубі будь-яких товарів (за винятком продуктів харчування й медикаментів). Під час Карибської кризи 1962 р. США вдалися до воєнно-морської блокади у вигляді карантинної зони в 500 морських миль навколо берегів Куби.

До спеціальних економічних заходів можна віднести заборону на в'їзд до країни. Відтак із метою захисту своїх національних інтересів уряд Угорщини заборонив в'їзд мусульманським біженцям. Угорщина розглядала мігрантів як пряму загрозу європейській культурній ідентичності. Оскільки біженці були переважно вихідцями із Сирії, Афганістану, а отже мусульманами, прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, який є активним супротивником концепції мультикультуралізму, вважає, що стверджував у ході передвиборчої кампанії, що «питання мігрантів

– це питання боротьби за християнську культуру та християнський спадок Європи» [3], адже, на його думку, християнська й мусульманська спільноти ніколи не зможуть стати єдиним цілим. Окрім того, Орбан заявляв, що наплив нелегальних мігрантів призводить до зростання безробіття та злочинності.

Наступний зовнішньоекономічний інструмент має вигляд офіційної допомоги з метою розвитку, яка широко застосовується багатьма країнами, зокрема США, КНР, Індією, Японією. «Такий вид допомоги є одним з інструментів налагодження відносин, прояву підтримки, методом боротьби з політичними та економічними конкурентами й демонстрацією власної економічної потужності» [4, с. 689].

Так, наприклад, Бангладеш є основним реципієнтом Індії, оскільки він має важливе стратегічне значення для неї. Передусім Індії вигідний стабільний Бангладеш. Через індійсько-бангладешський кордон проходять потоки нелегальної міграції й контрабанди наркотиків та зброї. У разі загострення соціально-економічних проблем у Бангладеш і масштаби міграції та контрабанди неодмінно зростуть. Також з Бангладеш безпосередньо межують п'ять із семи проблемних північно-східних штатів Індії, у яких сильні сепаратистські рухи, тому запорукою безпеки й розвитку північно-східних індійських штатів є стабільний у соціально-економічному та політичному плані Бангладеш. Крім того, Індія не може допустити перетворення Бангладеш на сферу впливу інших країн – Японії, США, Республіки Корея і головне – Китаю, який є одним із найбільших інвесторів Бангладеш і який претендує на більшу частину території одного з північно-східних індійських штатів – Аруначал Прадеш. При цьому Китай є найбільшим постачальником озброєння для бангладешської армії. У відповідь на посилення позицій Китаю в Бангладеш і сусідній М'янмі Індія змушена вживати активних заходів для розвитку політичних і торговельно-економічних відносин із Бангладеш задля створення важелів впливу на останню. Індія надала значну допомогу Бангладеш під час ліквідації наслідків руйнівного циклону «Сидр» 2007 р. До Бангладеш направлено гуманітарну допомогу на суму близько 37 млн доларів, яка включала медикаменти, продуктові набори тощо. Крім допомоги в ліквідації наслідків стихійних лих і природних катастроф, яка традиційно використовується в міжнародній політиці як спосіб демонстрації доброї волі, Індія стала надавати Бангладеш технічну допомогу. Бангладеш бере участь в індійській програмі Індійського техніко-економічного співробітництва (The Indian Technical and Economic Cooperation – ІТЕС) і низці інших програм із підготовки технічних

кадрів. У червні 2015 р. під час візиту прем'єр-міністра Індії Нарендри Моді до Дакки був підписаний меморандум щодо виділення Бангладеш кредитної лінії на пільгових умовах обсягом у 2 млрд доларів. Безумовно, серед причин безпрецедентної щедрості Індії – конкуренція з Китаєм за вплив на бангладешський ринок. Надання 2-мільярдної кредитної лінії також повинно було сигналізувати й іншим сусідам Індії, включаючи Непал, Мальдіви та М'янму, про те, що співпрацювати з Індією вигідно, а можливо, і більш вигідно, ніж із КНР.

Проте Бангладеш не є найбільшим одержувачем індійської допомоги. Перше місце серед реципієнтів протягом багатьох років займає Бутан, що зумовлено економічними причинами. Індія вкладає величезні кошти в розвиток гідроенергетики Бутану, по суті, інвестуючи у власну економіку, оскільки сама споживає майже всю електроенергію, вироблену бутанськими електростанціями.

Японія в рамках дво- й багатостороннього співробітництва використовує офіційну допомогу як інструмент для досягнення власних цілей та одночасно надання допомоги країнам, що розвиваються для виконання поставлених завдань в їхніх власних планах розвитку. Японська система офіційної допомоги розвитку передбачає надання грантів і кредитів на умовах концесії [5, с. 200]. Гранти та кредити в ієнах, зазвичай, використовуються країною-реципієнтом для побудови аеропортів, електрогенеруючих станцій і дамб. Із погляду розвитку соціальної інфраструктури, ці кредити направляються на фінансування медичних проєктів у сфері розвитку та інновацій, а також у сфері розвитку цивільної інфраструктури й освітніх проєктів. Безвідсоткові субсидії використовуються переважно в найменш розвинених країнах, у сфері медицини, зменшення бідності, розвитку сільського господарства й забезпечення основних потреб громадян. Гранти на допомогу Центральній Азії та Кавказу, зазвичай, мали безвідсотковий характер і призначалися на розвиток людського потенціалу й освіченості населення. Проєкти технічної допомоги здебільшого складаються з тих, що включають відправку японських фахівців й експертів у тій чи іншій сфері до країни-реципієнта з метою передачі досвіду й технологій будівництва об'єктів у стратегічно важливих областях. Крім того, цей тип допомоги так само використовується для підготовки різних фахівців із країн-реципієнтів у самій Японії та для поглибленого вивчення проблем, з якими стикаються країни-реципієнти, із метою визначення основних причин цих проблем і розробки стратегії їх розв'язання. Досягнення японської співпраці з країнами Центральної Азії можна вважати яскравим прикладом. Японія

зробила свій внесок у розвиток Центральної Азії через істотну фінансову підтримку проєктів, починаючи від розвитку інфраструктури, пов'язаної з перевезенням товарів, послуг і туризму, до реалізації низки проєктів, спрямованих на поліпшення стандарту життя населення, за допомогою розвитку громад та програм підтримки в найбільш вразливих регіонах [6, с. 86].

Інвестування в розвиток інших країн дає змогу збільшувати власний вплив не лише в регіоні, а й на світовій арені. Для Японії це, наприклад, шлях до досягнення такої мети, як постійне членство в Раді Безпеки ООН. Офіційна фінансова допомога, утім, може мати негативний ефект на країну-реципієнт, оскільки збільшує зовнішній борг, а це, зі свого боку, дає змогу державі-донору вдаватися до тиску на політичну еліту з метою прийняття задовільних політичних рішень.

Третю групу зовнішньополітичних інструментів, що застосовуються задля забезпечення національної безпеки, становлять дипломатичні заходи, найпоширенішою формою яких є дво- та багатостороння кооперація в різних сферах діяльності (енергетика, безпека, інфраструктура тощо). Багатостороння співпраця може здійснюватись у різноманітних форматах, наприклад міжнародних організацій, дискусійних клубів, і може мати різний характер: економічний, військово-політичний, галузевий (сфера енергетики, транспорту, кібербезпеки тощо).

Яскравим прикладом успішної багатосторонньої взаємодії є Балтійська асамблея – дорадчий орган із питань співробітництва між парламентами трьох Балтійських країн (Литви, Латвії та Естонії), де вирішуються питання, що представляють інтерес для всіх сторін. Позиції Асамблеї представляються парламентам й урядам Балтійських країн, а також іншим міжнародним і регіональним організаціям у формі звернень, пропозицій та рекомендацій. Форми роботи Балтійської асамблеї – це сесії, засідання президії й комітетів, конференції, круглі столи та семінари. Країна головує протягом одного року. Естонія головувала в БА у 2017 р. Основну увагу приділяли зміцненню співробітництва країн Балтії у сфері безпеки й оборони, єдиного енергетичного ринку, транспорту та інфраструктури, а також освіти, інновацій і науки. У 2018 р. головує Литва, яка визначила такі пріоритети роботи, як поглиблення стратегічного партнерства Балтії в зовнішній політиці, безпеці та обороні; зміцнення регіонального взаємозв'язку, стабільності й розвитку; розробка Балтійської дорожньої карти для процвітаючого та економічно об'єднаного регіону. Як приклади результативності роботи БА можна навести підвищення дотацій на сільське господарство, підвищення ефективності викладання

історії в школах, контроль за збереженням культурної спадщини, проєкт спільних оптових закупок ліків, транскордонне надання послуг швидкої допомоги, прийняття спільних вимог про квоти на ловлю риби, політика контролю за алкоголем, акцизний податок на алкоголь тощо. Балтійська асамблея активно співпрацює з Північною радою – організацією співпраці парламентаріїв країн Північної Європи: Данії, Ісландії, Норвегії, Швеції та Фінляндії. Головні сфери взаємодії – зміцнення демократії й дотримання громадянських прав, охорона навколишнього середовища, забезпечення сталого розвитку, раціональне використання природних ресурсів, зміцнення основ ринкової економіки, удосконалення освіти, збереження культури. Важливу роль у розвитку економічного й природоохоронного співробітництва відіграє створений за рахунок пайових внесків Північних країн Північний інвестиційний банк. Мета діяльності банку полягає в наданні кредитів і банківських гарантій відповідно до звичайної банківської практики для сприяння інвестиційним проєктам та експорту. Пріоритетними галузями роботи Ради у 2018 р. під час свого головування Норвегія виділяє такі, як технології, охорона здоров'я, інтеграція, морське середовище й оборона, із метою забезпечення сталого, стабільного та безпечного розвитку Північних країн. У 2018 р. Норвегія має на меті зосередитися на співпраці у сфері eHealth технологій і соціального забезпечення. Однією з найбільших загроз для здоров'я сьогодні є антимікробна резистентність. Антибіотикорезистентні бактерії та мікроби нині є причиною смерті мільйонів людей. У 2017 р. Північна Рада опублікувала доповідь про резистентність до протимікробної сировини, у якій рекомендується дотримуватись етичних правил під час виробництва антибіотиків і фармацевтичних продуктів, а також розробка стратегічного плану дій (Nordic Action Plan) для подолання епідеміологічних спалахів. Норвегія впроваджуватиме рекомендації, викладені в цій доповіді. Ще одним важливим напрямом роботи Північної ради є співпраця в галузі безпеки й оборони. NORDEFCO (Nordic Defence Cooperation) не є військовим союзом, а був створений, аби зміцнити оборонні можливості країн-членів. Участь у NORDEFCO є добровільною, і держави можуть вибрати, у яких сферах вони хочуть співпрацювати та якою мірою. Це означає, що співпраця може бути як двосторонньою, так і колективною між усіма п'ятьма членами.

Важливим інструментом захисту цілей зовнішньої політики й національної безпеки є публічна дипломатія, яка просуває національні інтереси та формує позитивний імідж держави. За Дж. Наєм [7, с. 101–102], публічна дипломатія має три виміри: 1) щоденне висвітлення внутрішньої

й зовнішньої політики та роз'яснення аудиторії прийнятих урядом рішень; 2) «стратегічне спілкування», яке являє собою цілеспрямоване обговорення найбільш важливих для держави політичних питань; 3) розвиток прямих контактів з іноземною громадськістю за допомогою обмінних програм, стипендій, наукових конференцій, які дають змогу іноземним громадянам знайомитися з культурою й способом життя країни.

Цікавою формою публічної дипломатії є так звана «панда-дипломатія», яку КНР використовувала як інструмент для налагодження відносин із західними країнами та виконання міжнародних завдань, використовуючи великих панд як «дипломатичні подарунки». Так, у 1972 р. під час історичного візиту Президента США Р. Ніксона до КНР прем'єр Ч. Еньлай подарував йому двох панд Лін-Ліна та Сін-Сіна. Цього ж року почалася нормалізація відносин між КНР і Японією, у зв'язку з чим Китай також подарував Японії двох панд – Лань-Ланя й Кан-Кана.

Однією зі складових частин публічної дипломатії є культурна дипломатія, яка слугує, по-перше, досягненню зовнішньополітичних цілей за допомогою поширення й популяризації своєї культури, науки, освіти, літератури, мови за кордоном. А, по-друге, допомагає збереженню своєї національної ідентичності, що є пріоритетним завданням національної безпеки кожної країни. Яскравим прикладом є Тюркська рада, що об'єднує тюркомовні держави: Азербайджан, Казахстан, Киргизстан, Туреччина, Узбекистан. Організацію створено з метою зближення політичних поглядів, обміну інформацією, пропаганди тюркської культури, а також для розширення економічних зв'язків, реалізації спільних проєктів, знаходження шляхів розв'язання проблем тюркського світу.

Німеччина застосовує культурну дипломатію через два основні види організацій. До першої можна віднести Гете-інститут, який займається популяризацією німецької мови за кордоном, проводить мовні курси та сертифікацію знань німецької мови, а також підтримує міжнародну культурну співпрацю різних країн із Німеччиною. Сюди також належить Німецька служба академічних обмінів (DAAD), головними цілями діяльності якої є підтримка молодого покоління в Німеччині й за кордоном у сферах науки та культури, економіки й політики, виховання в дусі відкритості та взаєморозуміння, а також підвищення інтернаціональності й престижності німецьких ЗВО, підтримка германістики, німецької мови, літератури та країнознавства Німеччини в зарубіжних закладах вищої освіти. DAAD надає стипендії практично всім категоріям, які так чи інакше належать до науки й університетської діяльності. Фонд Гумбольдта

– це фонд, заснований Федеральним урядом Німеччини та фінансований Міністерством закордонних справ Німеччини, Міністерством освіти й досліджень, Міністерством економічного співробітництва та розвитку, а також іншими національними й міжнародними партнерами. Фонд має на меті розвиток академічної співпраці між ученими з Німеччини та з інших країн. Другу групу становлять німецькі партійні фонди, найбільшими з яких є фонд Конрада Аденауера (ХДС), фонд Еберта (СДП), фонд Бйолля («Союз 90/Зелені»). Говорячи про широкий спектр завдань, що стоять перед політичними фондами ФРН, треба відзначити, що всі вони слугують єдиній меті, закріпленій у їхніх статутах, – «сприяти демократичному утворенню німецького народу й розвивати міжнародне співробітництво в дусі демократії». Для досягнення цієї мети фонди виконують низку таких завдань: заохочують стипендіями найбільш обдарованих молодих учених; створюють навчальні центри та проводять практичні заходи, спрямовані на розвиток міжнародного співробітництва, політичного діалогу (широкий обмін ідеями, знаннями, думками), які відбуваються у формі конгресів, конференцій, семінарів, круглих столів, дискусійних раундів; сприяють розвитку мистецтва й культури «як частини дієвої демократії» шляхом проведення доповідей і виставок на основі власних та іноземних експонатів. У міжнародній діяльності фондів найбільш яскраво простежуються три обставини, що дають привід розглядати фонди як частина зовнішньополітичного інструментарію, як дієві й надійні інструменти німецької зовнішньої політики. По-перше, фонди доповнюють офіційну зовнішню політику ФРН на території інших держав, проводячи заходи політичного характеру. По-друге, фонди роблять можливим утілення в життя довгострокових зовнішньополітичних пріоритетів у тих сферах, у яких неможливо діяти за допомогою засобів класичної дипломатії. І більше того, завдяки своєму неурядовому статусу в багатьох країнах, що розвиваються та тих, які переживають трансформаційні процеси, політичні фонди можуть діяти в тих сферах, де пряма допомога федерального уряду може бути розцінена як утручання у внутрішні справи цих держав. По-третє, фонди виконують ще одну для німецької зовнішньої політики – консультативну. Зазвичай, фонди роблять узагальнені звіти про політичну, економічну ситуацію в країнах розташування й надають їх МЗС ФРН. Відбувається обмін інформацією з іншими відомствами та посольствами ФРН на місцях; співробітники МЗС ФРН нерідко відвідують заходи політичних фондів. Основний потік інформації від фондів у німецькі політичні структури здійснюється через інформаційно-аналітичну роботу, проведену німецькими політичними

фондами для ближніх партій. Подібна діяльність дає політичним фондам можливість називати себе «системою раннього попередження тенденцій світового розвитку задля збереження Німеччиною гідного місця у світовому співтоваристві» [8, с. 117].

Наступний напрям публічної дипломатії – цифрова дипломатія (digital diplomacy), яка спочатку отримала своє поширення в Сполучених Штатах. Її поява стала можливою завдяки динамічному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які фактично дають змогу стирати національні кордони й здійснювати глобальний вплив на всі сфери життя суспільства тієї чи іншої держави. Цифрову дипломатію можна трактувати як застосування соціальних мереж і можливостей мережі Інтернет у дипломатичній практиці уряду для сприяння державним органам у питаннях, пов'язаних із зовнішньою політикою, уключаючи механізми впливу на зарубіжну аудиторію. «Розміщуючи телепередачі в Інтернеті, поширюючи певну літературу та офіційні документи, уряд здатний впливати на іноземну громадськість» [9, с. 140]. Крім того, останнім часом актуальним стає поняття «твіпломасі» / twiplomacy (Twitter diplomacy або hashtag diplomacy). Воно з'явилося зовсім нещодавно, коли зовнішньополітичні відомства, державні структури, а також президенти, міністри, дипломати стали користуватися соціальними мережами й Твіттером передусім. Через інтернет-акаунти вони отримали можливість публікувати різну інформацію, яка є у відкритому доступі й здатна певним чином впливати на зарубіжну аудиторію. Відповідно до Twiplomacy Study 2020 45-й президент США Д. Трамп (@realDonaldTrump) став найпопулярнішим світовим лідером із більш ніж 81 мільйоном послідовників, хоча його акаунт був заблокований у 2021 р. Д. Трамп активно використовував цей інструмент. Так, наприклад, через повідомлення у Твіттері Трамп удавався до застережень щодо ракетного удару по Сирії у відповідь на хімічну атаку режиму Асада по місту Дума або засуджував ядерні випробування КНДР. (Потрібно зазначити, що найбільш популярний акаунт у Твіттері належить 44-му президенту США Баракі Обамі (@BarackObama), який має 129 мільйонів читачів). Наступний у списку – прем'єр-міністр Індії Нарендра Моді. Його персональний акаунт @NarendraModi має близько 70 мільйонів послідовників. Офіційний (інституційний) акаунт @PMOIndia також користується популярністю – 42,8 мільйона підписників. Папа римський Франциск (@Pontifex) посідає третє місце в списку найбільш популярних лідерів, маючи 51,2 мільйона послідовників на його дев'яти акаунтах різними мовами. Йому слідує президент Турецької Республіки – Реджеп Тайїп Ердоган (@RTErdogan) – близько 18 мільйонів читачів [10].

Використання цифрових технологій, зокрема соціальних мереж, таких як Твіттер, у сфері дипломатичної діяльності відкриває нові можливості для проведення політики «м'якої сили» та впливу на аудиторії в будь-якій країні світу.

Останнім важливим інструментом захисту національної безпеки є спеціальні служби. Захист державних інтересів від таємних непрямих погроз – це прерогатива спецслужб, органів контррозвідки й розвідки. Отже, спецслужби наділені, притаманними лише їм специфічними функціями та повноваженнями, не характерними для інших державних органів. До таких повноважень зазвичай належать агентурна робота, застосування спецзасобів і спецтехніки для добування інформації та припинення протиправних діянь, використання спеціальних методів отримання, обробки й аналізу інформації, залучення професійно підготовленого для такої роботи персоналу.

У цьому плані особливо цікавим є Ізраїль, який має досить розвинену та розгалужену систему спецслужб і спецпідрозділів. Секретна розвідувальна служба «Моссад» несе основну відповідальність за операції за кордоном і підпорядкована прем'єр-міністру. «Моссад» займається збором розвідувальної інформації за кордоном. Що важливо, до компетенції «Моссаду» входить збір інформації про кожну арабську армію: про дислокацію, озброєння, моральний дух, керівництво, а також уся інформація про внутрішню ситуацію в арабських країнах, про відносини між лідерами арабських країн, про дипломатичну активність усіх інших країн в арабському світі; стеження за комерційною активністю арабських держав, зокрема у сфері поставок західної зброї, і запобігання вербуванню військових, економічних та політичних експертів. Метою такої роботи є безпосередній захист національної безпеки, збереження існування держави Ізраїль. Окрім того, Моссад здійснює акції політичного характеру, організовує розвиток відносин зі спецслужбами інших країн, запобігає розвитку й придбання нових видів зброї ворожими країнами. Операція «Опера» 1981 р. може слугувати ілюстрацією роботи зовнішньої розвідки для захисту національної безпеки. Так, метою операції було знищення ядерного реактора на території Іраку. Наприкінці 1970-х Ірак закупив у Франції ядерний реактор класу «Осіріс». «Ірак на шляху до заповітної мети – володіння ядерною зброєю – не стримувало вже практично нічого: обладнання, сировину, технології країна отримувала абсолютно легально» [11]. Реактор «Осірак», який повинен був стати до ладу й запрацювати на повну потужність у липні 1981 р., стали зводити в пустельній місцевості біля містечка Ель-Тувайта. Природно, що після

кровопролитної арабо-ізраїльської війни Судного дня, яка нещодавно закінчилася, в Ізраїлі, стало зростати занепокоєння з приводу ядерної програми Іраку. Оскільки дипломатичні зусилля, що ставили за мету переконати Францію припинити допомогу Іраку в ядерній модернізації, не принесли результатів, Ізраїль прийняв рішення здійснити військову операцію з метою безпосереднього знищення реактора. Відповідно до даних ізраїльської розвідки, реактор призначався для виробництва плутонію й провести операцію потрібно було, поки реактор не буде заповнений ядерним паливом, літо 1981 р. було останнім терміном. Операцію успішно проведено 7 червня: за 50 секунд атаки скинуто 16 бомб, у результаті чого реактор був серйозно пошкоджений і жоден ізраїльський літак не отримав пошкоджень. Моссад також веде активну боротьбу з тероризмом як на території держави, так і за його межами. Одними з основних сучасних терористичних загроз для Ізраїлю є терористичні течії радикального ісламу та наявність на території суміжних арабських держав різних груп, головною метою діяльності яких є боротьба проти існування єврейської держави й створення незалежної Палестинської держави. І, передусім, така загроза виходить із території Палестинської Автономії (сектор Газа та західний берег річки Йордан). У сфері законодавства Ізраїль має досить широку нормативно-правову базу, чинної на внутрішньодержавному рівні, окрім якої, Ізраїль намагається створити нормативну базу, що регулює відносини держав із цієї проблеми. У 1979 р. Ізраїль став однією з перших держав, які виявили ініціативу в проведенні конференції з боротьби з міжнародним тероризмом, коли багато хто не визнавав ще такого явища. Сьогодні ж Ізраїль веде активну роботу з укладання угод щодо взаємодії у сфері боротьби з тероризмом з іншими державами. Ці угоди є основою для антитерористичної діяльності, тому що спрямовані на організацію співробітництва з питань обміну інформацією, видачі злочинців тощо. Найбільш тісну співпрацю на сучасному етапі Ізраїль має зі США, які є одним з основних стратегічних союзників. «Для Ізраїлю головним показником ефективності антитерористичної політики є сам факт існування єврейської держави на території Близького Сходу, а також рівень розвитку країни, який у цьому регіоні є одним із найвищих» [12, с. 277].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, у результаті дослідження визначено, що найпоширенішими інструментами зовнішньої політики для забезпечення національних інтересів і, відповідно, захисту національної безпеки є військова сила,

що має декілька форм реалізації, серед яких – пряме застосування, демонстрація та військова присутність; економічні заходи, такі як санкції, ембарго, блокада й інвестиції; дипломатична діяльність, що проявляється у дво- та багатосторонній взаємодії на міжнародній арені, використовуючи різноманітні майданчики, як дискусійні, так і оперативні; дипломатична активність може також мати політично-військову характеристику, наочним прикладом чого слугує міжнародна кооперація у сфері оборони; провадження національних інтересів виконується завдяки публічній і культурній дипломатії через просування мови, мистецтва тощо; розвідувальна діяльність являє собою один із найбільш важливих та дієвих зовнішньополітичних інструментів захисту національної безпеки держави. Перспективи подальших досліджень відтак можуть стосуватися розширення переліку зазначених інструментів зовнішньої політики, аналізу їх формування та ефективності, а також ідентифікації зовнішньополітичних інструментів, які використовуються Україною з метою захисту національної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чекаленко, Л. (2007). *Зовнішньополітичні механізми забезпечення національної безпеки України*: дис... д-ра. політ. наук: 23.00.04, Київ, 437 с.
2. Седляр, Ю. (2014). Политика экономических санкций как инструмент урегулирования международных конфликтов. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 1, p. 165–167.
3. «Выбор между христианством и мигрантами» (2019). URL: <https://ru.euronews.com/2019/04/05/orban-eu-campaign>
4. Немова, А. (2016). Индийская помощь Бангладеш в контексте стратегических интересов Дели в Южной Азии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения*, 16 (4), с. 688–699.
5. Королёв, В., Кудрявцева, С. (2014). «Мягкая сила» современной Японии: опыт и направления. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*, 9 (2), с. 190–208.
6. Троицкий Е., Ким М. (2017). Политика Японии в Центральной Азии (1992–2016 гг.). *Вестник Томского государственного университета. История*, 50, с. 84–86.
7. Nye, J. S (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109.
8. Огнева, А. (2011). Политические фонды ФРГ и их вклад в развитие международного диалога. *Вестник Томского государственного университета. Серия: История*, 16 (4), с. 113–118.
9. Шамугия, И. (2017). Понятие публичная дипломатия в теории международных отношений. *Актуальные проблемы современных международных отношений*, с. 136–142.

10. *Twiplomacy Study (2020)*. URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/>

11. Бельман, С. (2011). *Операция «Опера»*. URL: <http://jew-observer.com/stranicy-istorii/operaciya-opera/>

12. Рыжов, И. (2007). Некоторые особенности антитеррористической деятельности Государства Израиль. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Международные отношения. Политология. Регионоведение*, 2, с. 273–278.

FOREIGN POLICY INSTRUMENTS FOR THE NATIONAL SECURITY PROTECTION

The article addresses the problem of protecting national security through the foreign policy tools, which represent a form of interstate cooperation.

The academic literature analysis revealed the absence of a special study, which would carry out a comprehensive analysis of foreign policy instruments used for national security protection, and this fact defined the relevance of this article.

It is defined that the priority interests of all states relate to the preservation of sovereignty and territorial integrity, economic development and prosperity, protection and improvement of living standards of citizens, as well as the preservation of national identity and culture. It is noted that methods of realizing the national interests can take various forms, and foreign policy instruments are necessary to ensure security, sustainable development, peace and stability in the region and in the world as a whole.

According to the results of the study, the most common foreign policy instruments were identified, which are used with varying degrees of intensity by states to protect national security. According to the specificity of employment, the analysed tools were grouped into four main groups: military force, economic measures, diplomatic and intelligence activities.

The results of the study show that foreign policy instruments for national security protection have different forms of implementation.

The article provides examples from the history of world politics, which demonstrate the successful use of a tool for realizing national interests and protecting national security.

It is noted that perspective areas of further research, thus, may relate to expanding the list of these foreign policy instruments, analysis of their formation and effectiveness, as well as identification of foreign policy instruments used by Ukraine to protect its national security.

Key words: national security; national security policy; foreign policy.

REFERENCES

1. Chekalenko, L. (2007). Foreign policy mechanisms for ensuring the national security of Ukraine (Doctoral dissertation), Kyiv, 437 (in Ukrainian).
2. Sedlyar, Yu. (2014). Politika ekonomicheskikh sanktsiy kak instrument uregulirovaniya mezhdunarodnykh konfliktov [The policy of economic sanctions as a tool for resolving international conflicts]. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 1, 165–167 (in Russian).
3. «Vyibor mezhdru hristianstvom i migrantami» (2019) [«Choice between Christianity and migrants»]. URL: <https://ru.euronews.com/2019/04/05/orban-eu-campaign> (in Russian).
4. Nemova, A. (2016). Indiyskaya pomoshch Bangladesh v kontekste strategicheskikh interesov Deli v Yuzhnoy Azii [Indian assistance to Bangladesh in the context of Delhi's strategic interests in South Asia]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Mezhdunarodnyie otnosheniya*, 16, 4, 688–699 (in Russian).
5. Korolyov, V., Kudryavtseva, S. (2014). «Myagkaya sila» sovremennoy Yaponii: opyt i napravleniya [«Soft power» of modern Japan: experience and directions]. *Vestnik mezhdunarodnykh organizatsiy: obrazovanie, nauka, novaya ekonomika*, 9, 2, 190–208 (in Russian).
6. Troitskiy, E., Kim, M. (2017). Politika Yaponii v Tsentralnoy Azii (1992–2016 gg.) [Japanese Policy in Central Asia (1992–2016)]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya*, 50, 84–86 (in Russian).
7. Nye, J. S (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616, 94–109 (in English).
8. Ogneva, A. (2011). Politicheskie fondy FRG i ih vklad v razvitie mezhdunarodnogo dialoga [Political foundations of the Federal Republic of Germany and their contribution to the development of international dialogue]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Istoriya*, 16, 4, 113–118 (in Russian).
9. Shamugiya, I. (2017). Ponyatie publichnaya diplomatiya v teorii mezhdunarodnykh otnosheniy [The concept of «public diplomacy» in the theory of international relations]. *Aktualnyie problemyi sovremennykh mezhdunarodnykh otnosheniy*, 136–142 (in Russian).
10. Twiplomacy Study (2020). URL: <https://twiplomacy.com/blog/twiplomacy-study-2020/> (in English).
11. Belman, S. (2011). Operatsiya «Opera» [Operation «Opera»]. URL: <http://jew-observer.com/stranicy-istorii/operaciya-opera/> (in Russian).
12. Ryizhov, I. (2007). Nekotoryie osobennosti antiterroristicheskoy deyatel'nosti Gosudarstva Izrail [Some features of the anti-terrorist activities of the State of Israel]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. Mezhdunarodnyie otnosheniya. Politologiya. Regionovedenie*, 2, 273–278 (in Russian).

Матеріал надійшов до редакції 11.06.2021 р.